

تأثیر لقمه حلال بر تربیت فرزند از منظر آیات و روایات

زهره ملکی^۱

چکیده: لقمه حلال رزقی است که از راه‌های مشروع حاصل می‌شود. از مهم‌ترین دستورات اقتصادی در اسلام، کسب روزی حلال است. لقمه حلال تأثیرات مستقیم و قابل توجهی در زمینه‌های مختلف از جمله شکل‌گیری نطفه و روند رشدی در دوران کودکی دارد و اگر می‌خواهیم سالم، متدین و تربیت‌پذیر داشته باشیم باید منبع درآمد ما حلال باشد. رزق یکی از مهم‌ترین نیازها و دغدغه‌های بشر از ابتدای خلقت بوده است که شامل هر نوع بهره‌ای از جانب پروردگار به موجودات است. نحوه کسب رزق، آثار تربیتی بر ابعاد مختلف زندگی فردی و اجتماعی افراد بر جای می‌گذارد. در آموزه‌های دینی، "رزق" با فراوانی قابل توجهی ذکر شده است که نشان‌دهنده اهمیت این موضوع است. هدف از نگارش این مقاله تبیین مفهوم حلال و حرام و آثار آن دو بر تربیت فرزندان و عوامل تأثیرگذار در تربیت است.

هدف از نگارش این مقاله تبیین مفهوم حلال و حرام و آثار آن دو بر تربیت فرزندان و عوامل تأثیرگذار در تربیت فرزندان است.

کلمات کلیدی: تربیت، حلال، فرزند، لقمه.

^۱ سطح دو حوزه علمیه حضرت عبدالعظیم حسنی (علیه السلام). Z89.Maleki@gmail.com

مقدمه:

از نظر دین، مسلم است که غذا علاوه بر اینکه بر جسم انسان اثر می‌گذارد و موجب حفظ و تقویت آن می‌گردد. در روح انسان نیز می‌گذارد، همان‌گونه که غذای سمی جسم انسان را مسموم می‌کند، غذای حرام، روح انسان را آلوده می‌نماید. امروزه هیچ‌یک از دانشکده‌های علوم تربیتی و روانشناسی دنیا، سخنی از تاثیر از لقمه‌ی حلال و حرام در تربیت و روح انسان مطرح نمی‌کنند و دانشمندان شرق و غرب از تاثیر تغذیه بر تربیت غافل هستند. قرآن کریم می‌فرماید: «باید انسان به غذای خود بنگرد» (عبس، ۲۴). و یکی از مسائلی که در غذا باید مورد توجه و دقت قرار گیرد، این است که آیا از حلال است یا حرام. از منظر قرآن کریم، دو اصل مهم، نباید فراموش شود؛ حلال بودن و طیب و پاکیزه بودن: «ای پیامبران! از غذاهای پاک و پسندیده بخورید و کار نیکو انجام دهید.» (مومنون، ۵۱). تغذیه حلال فرزندان و حتی مادران باردار اثر مهمی بر شخصیت، اخلاق و حتی سرانجام عاقبت بخیری فرزندانمان دارد. در منابع اسلامی بسیار تاکید شده است که انسان روزی خود را و فرزندان خویش از راه حلال بدست بیاورد.

در بعضی روایات ائمه اطهار (ع) تلاش برای بدست آوردن روزی حلال از شمشیر در میدان جنگ سخت‌تر شمرده‌اند. (محمدی‌ری‌شهری، محمد، میزان الحکمه، جلد ۲ ص ۵۰۹ و جلد ۳، نشر سازمان تبلیغات، ۱۴۱۶ س) و همچنین در میزان الحکمه این گونه پیامبر (ص) فرمودند که طلب رزق حلال را واجب و آن را در حکم جهاد معرفی می‌کنند. (محمدی‌ری‌شهری، محمد، میزان الحکمه، نشر سازمان تبلیغات، جلد ۴، ص ۱۲۰، حدیث شماره ۷۲۱۳، ۷۲۱۴).

بطور کلی اسلام برای کسب و کار و فعالیت‌های صحیح اقتصادی خیلی اهمیت قائل است و به آن سفارش اکید دارد. از نزدیک شده به مال حرام و شبه ناک نهی فرموده‌است.

این تحقیق بر اساس روش کتابخانه‌ای و با استناد به منابع فقهی، تاثیر لقمه حلال و حرام در تربیت فرزند و چالش‌های موجود در آن را مورد بحث قرار داده است.

پیشینه پژوهش

با توجه به جستجو و مطالعات نگارندگان، حاصل گردید که پژوهش‌های مختلفی در این زمینه به نگارش درآمده است. اما پژوهشی جامع و توأم درباره آيات قرآن و جوامع روایی شیعه در باب آثار تربیتی رزق حلال بر تربیت فرزند با محوریت قبل از بارداری تا دوران کودکی بررسی نشده است. در این نگارش، افزون بر آیات، در جامع روایی شیعه (بحارالأنوار) نیز درباره این موضوع تحقیق شده است که در برخی از آیات و

روایات مرتبط با «رزق» و آثار آن در یک گزاره به صورت شرط و جزا ذکر نشده است، اما از کنار هم قرار گرفتن گزاره های به ظاهر مستقل این رابطه نتیجه خواهد شد. آثار مرتبط با موضوع عبارتند از:

در کتاب السعة و الرزق، معنای لغوی رزق و عوامل فقر که شامل احتکار و رباخواری میباشد و نیز عوامل فقرزدایی مانند نیکوکاری، صدقه دادن، نیکی به پدر و مادر و صله رحم مورد بررسی قرار گرفته است (کلباسی حائری، ۱۳۸۹ ق.). در کتاب الإنسان و الرزق، به بررسی جنبه های رزق از دیدگاه آیات و نیز از نظر اقتصادی پرداخته شده است (الکردی، ۱۴۱۶ ق.). در پایان نامه ای با عنوان «بررسی همبستگی رزق و پارسایی در آیات و روایات»، به بررسی رابطه رزق و تقوا پرداخته شده است (کهندل، ۱۳۸۸). در پایان نامه ای با عنوان «بررسی اثر کسب درآمد حلال در تربیت انسان» بیشتر از آثار اخروی مال حرام یاد شده است (محمودیان، ۱۳۸۹). این پژوهش ها بیشتر به بررسی رزق در آیات و روایات و مصادیق آن، عوامل افزایش و کاهش رزق پرداخته اند. پژوهش حاضر دامنه گسترده تری نسبت به نمونه های قبلی دارد و تأثیر رزق را بر تربیت فرزند بررسی می نماید و از این روی، به نوعی، متفاوت است. این پژوهش در صدد است تا مسأله «آثار فردی و اجتماعی نماز اول وقت را از منظر قرآن کریم و روایات» مورد بررسی قرار دهد.

بررسی لغوی مفاهیم پژوهش

۱- رزق

«رزق» واژه ای عربی است که در نظر لغت شناسان اینگونه معنا شده است: «رزق، به معنای ما ینتفع به: آنچه مورد بهره برداری قرار می گیرد» (جوهری، ۱۳۷۶، ج ۴: ۱۴۸۱؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ ق.، ج ۱۰: ۱۱۵؛ فیروزآبادی، ۱۴۱۵ ق.، ج ۳: ۳۲۰). به قول برخی دیگر، رزق در اصل به معنای اعطای وقت است، ولی در عطای غیروقت هم استعمال می شود.

لذا رزق به طور کلی، به معنی عطای خداوند آمده است (ابن فارس، ۱۴۰۴ ق.، ج ۲، ۳۸۸)

در لغت نامه های معاصر، واژه «رزق» در کاربردهای متعارف و معمول «روزی» در فارسی و به معنای غذا، طعام، قوت روزانه، ضروریات زندگی و هر آنچه از آن نفع بردارند و نیز به پالان پس انداختن شتر گفته میشود (دهخدا، ۱۳۵۲؛ ذیل واژه رزق).

در اصطلاح، «رزق» اسم است برای آنچه خداوند به سوی زندگان میراند تا آن را بخورند و اعم از حلال و حرام است (جرجانی، ۱۴۰۸ق: ۱۱۰).

صاحب کشف اصطلاحات الفنون و العلوم مینویسد: «رزق، چیزی است که بهره‌بندگان خداوند باشد و اقسام آنچه که بدان نیازمند است، از خوراک، پوشاک، آشامیدنی و... را شامل میشود» (تهانوی، ۱۴۰۴ق: ج ۱: ۵۸۱).

حاصل سخن این است که «رزق» شامل هر بهره‌ای از طرف خداوند است، خواه مادی یا معنوی، اعم از خوراک یا پوشاک یا بهره‌های دیگری که از آن برده میشود و اگر مردم «رزق» را منحصر در امور مادی، به ویژه «خوراکیها» تصور میکنند، از باب تغلیب و از این نظر که کاربرد این واژه در امور مادی ملموس تر می‌باشد.

۲- تربیت

برای مفهوم تربیت، تعریف‌های گوناگونی ارائه شده است. تربیت، پرورش دادن و به فعلیت درآوردن استعدادهای درونی و بالقوه در یک شیء موجود است (مطهری، ۱۳۷۱: ۲۰). مراد از استعداد، امکاناتی است که تصور کلی آن در خلقت هر مخلوقی، بالقوه موجود است. ولی فعلیت یافتن و تحقق تمام یا قسمتی از آن، منوط به حصول فرصت مناسب است (کانت، ۱۳۷۴: ۳). همچنین، تربیت، فرایندی منظم و مستمر است که هدف آن هدایت رشد همه جانبه شخصیت پرورش‌یابندگان در راستای کسب و درک معارف بشری، هنجارهای مورد پذیرش جامعه و نیز کمک به شکوفا شدن استعدادهای آنان است (سیف، ۱۳۸۷: ۳۵)؛ به عبارت دیگر، تربیت به معنای رفع موانع و ایجاد مقتضیات است برای آنکه استعدادهای انسان در راستای کمال مطلق شکوفا شود (دلشاد تهرانی، ۱۳۷۷: ۲۴).

۱- تاثیر منفی مال حرام بر فرزندان

تاثیر منفی مال حرام به صالح بودن فرزند را در حیطه‌ی زمانی می‌توان در نظر گرفت. نخست اینکه نطفه فرزند زمانی منعقد شود که والدین مال حرام خورده باشند. دوم اینکه مادر در زمان بارداری و شیردهی از مال حرام استفاده کرده باشد و سوم اینکه در زول دوران کودکی حرام بخورد.

۱-۱ انعقاد نطفه کودک از مال حرام

محمد بن مسلم از امام باقر (علیه‌السلام) درباره آیه «وَوَشَّرَهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ»؛ سؤال کرد و عرض کرد که مشارکت شیطان در اولاد به چه معناست. امام باقر (علیه‌السلام) فرمود: «مَا كَانَ مِنْ مَالٍ حَرَامٍ فَهُوَ شِرْكُ الشَّيْطَانِ»

قَالَ وَ يَكُونُ مَعَ الرَّجُلِ حَتَّى يُجَامِعَ فَيَكُونُ مِنْ نُطْفَتِهِ وَ نُطْفَةِ الرَّجُلِ»؛ (مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، ج ۵۷، ص ۳۴۲، چاپ الاسلامیه، چاپ دوم) یعنی هر مالی که از راه حرام به دست آید، شیطان در او شریک است و اگر کسی اثرات این مال در وجودش باشد و هم‌بستر شود، در نطفه به وجود آمده نیز، شیطان شریک است. (عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر عیاشی، ج ۲، ص ۲۹۹)

علامه طباطبایی در تفسیر این آیه می‌فرماید: هر مالی و هر کودکی که شیطان از آن نفع ببرد، شیطان در آن شریک است؛ زیرا شریک بودن به معنای رسیدن به منافع دو طرفی است. به نظر علامه، این یک معنای کلی است که می‌تواند مصادیق مختلف داشته باشد. یکی از مصادیق آن، نطفه‌ای است که از مال حرام منعقد شده است؛ زیرا شیطان از آن نفع می‌برد. (طباطبایی، محمدحسین، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۳، ص ۲۰۲)

سخن آیت الله مظاهری: در پایان، این نوشتار را با سخنی از حضرت آیت الله مظاهری در مورد تأثیر غذا می‌فرمایند: غذای حلال در آن وقت (انعقاد نطفه) تأثیر عجیبی روی بچه دارد؛ چنان‌چه غذای حرام در شقاوت اولاد تأثیر عجیبی دارد غذای حرام، مال حرام، از هر آتشی بدتر است. اگر نطفه بچه منعقد شود، از غذای حرام رستگار شدن او کاری است بس مشکل. (مظاهری، حسین، تربیت فرزند از نظر اسلام، ۷۸، ص ۵۰، ام‌ابیها)

در علم امروزی نیز از آثار نوشیدنی‌ها و خوراکی‌هایی که از نظر شرع اسلام حرام است، سخن گفته‌اند. به این صورت که یکی از نوشیدنی‌های حرام شرب خمر است که مهمترین آثار سوء شرب خمر تأثیر آن بر نسل‌های آینده است. الکل از راه جفت به جنین می‌رسد و از طریق ژنتیک در سلول‌های نطفه اثر نامطلوب گذاشته و عوارض حاصله را به نسل منتقل می‌نماید. دکتر بی‌هارلوک می‌گوید حتی در حالت مستی ممکن است آثار الکل را در منی پیدا کرد. در این مورد علاوه بر اینکه آثار الکل گریبانگیر نوشنده آن می‌شود در نسل‌ها و فرزندان او نیز اثرات بدی می‌گذارد. (بی‌هارلوک، ۱۳۹۱ش، ص ۱۰۴)

دکتر ا. ارس‌آلن می‌گوید: مستی زن یا شوهر در موقع آمیزش جنابت واقعی است، زیرا دودکانی که در این شرایط به وجود می‌آید، اغلب از عوارض عصبی یا روانی درمان‌ناپذیر رنج می‌برند. احادیث فراوانی که توصیه می‌کند دختران خود را به تزویج افراد شرابخوار در نیاورید، اشاره به همین نکته دارد. یکی از پزشکان آلمانی ثابت کرده که تأثیر سوء الکل تا سه نسل به طور حتم باقی است به شرط اینکه این سه نسل الکی نباشند. گاهی به ۷ تا ۸ نسل نیز منتقل می‌شود و اطفالی که از پدران الکلی به وجود آمده و زنده بمانند غالباً ضعیف، علیل، مبتلا به تشنجات شدید و قدرت ناچیز دماغی در برابر مشکلات حیات، حساس در مقابل عفونت‌ها، نقص‌های بدنی از جمله عدم تقارن صورت، انحراف ستون فقرات، کر و لالی، کودک‌نما و عوارض ناشی از نارسائی قوه تیروئید همچون ضایعات

یکی از آثاری که رزق حلال بر تربیت فرد بر جای می گذارد، کمک به ثابت قدم بودن در دینداری است امام صادق(ع) می فرماید: "فانه عون لك على دينك ...، طلب روزی حلال را فرو مگذار که روزی حلال، تو را در دین داری کمک می کند..." (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰۰؛ ص ۵)

رزق حلال باعث روشنی جان است. بنابراین، فرد با تغذیه است که نهاد نیک و بد را می سازد و اگر غذای او پاک و حلال باشد، بر تربیت وی موثر و قلب او لبریز از روشنی، علم و حکمت الهی می شود. نمونه مشهور و بارز آن، حدیثی از پیامبر اکرم(ص) است که در این باب می فرماید: "...من اكل الحلال اربعين يوما نور الله قلبه ...". هرکس چهل شبانه روز رزق حلال بخورد، خداوند دلش را روشن و نورانی می فرماید. (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۵۳، ص ۳۲۶)

در واقع فرزندان امانت و نعمت الهی و والدین مسئول سلامت، رشد، تعلیم و تربیت آنها هستند. یکی از مهمترین آدابی که در عرض تمام دستورهای تربیتی در تمام دوره های تربیتی فرزند باید رعایت شود، رزق حلال است و همان گونه که گذشت، آیات و روایات در این زمینه تاکید نموده اند. آیاتی که دستور به خوردن حلال نموده است و آن را زمینه ساز عمل صالح بیان می نماید، فراوانند: ((يا ايها الرسل كلوا من الطيبات واعلموا صالحا اني بما تعملون عليم)): ای پیامبران! از غذاهای پاکیزه بخورید و عمل صالح انجام دهید، که من به آنچه انجام می دهید، آگاهم. (المومنون، ۵۱). از ترتیب جمله "از غذاهای پاکیزه بخورید" و "عمل صالح انجام دهید" چنین برداشت می شود که غذای حلال زمینه را برای اعمال صالحه مهیا می نماید. به همین علت، پیامبر اکرم(ص) یکی از حقوق فرزندان بر عهده ی والدین، رزق حلال بیان کرده است و می فرماید: ((حق الولد على والده ... و ان لا يرزقه الا طيبا ...)) (حق فرزند بر پدرش این است که او را ... جز روزی حلال خوراک او نکند). (متقی الهمدی، ۱۴۰۹ق، ۱۶: ۴۱۷ج) بنابراین، چنین به دست می آید که یکی از وظایف پدر، تامین رزق حلال است که ثمره ی چنین رزقی بر تربیت فرزندان پاک و نسل مومن موثرتر می باشد و در مکتب اسلام، هیچ خدمتی درباره فرزندان، شریف تر از تربیت صحیح نیست. به همین سبب، در تعالیم دینی بر رزق حلال تاکید شده، مقدمه عمل صالح شمرده شده است.

یکی دیگر از آثار رزق حلال، واقع شدن در حمایت و پناه الهی است. خداوند سبحان ضمن حدیث قدسی می فرماید: "يا احمد ان العباده عشره اجزاء تسعه منها طلب الحلال فاذا طيبت مطعمك و مشربك فانت في حفظي و كنفي ...": ای احمد! همانا عبادت دارای ده جزء است که نه جزء آن طلب رزق حلال است. پس اگر خوردنی و آشامیدنی پاک و حلال باشد، در پناه و مورد حمایت من خواهی بود این خطاب به پیامبر است، اما معنای وسیع تر از خطاب به یک شخص دارد. پس رزق حلال، حمایت الهی را در پی دارد که این حمایت می تواند حمایت درونی شخص در برابر نفس اماره و شیطان باشد و از آثار تربیتی رزق در بعد فردی به شمار می آید. همچنین، می

تواند حمایت بیرونی در برابر دشمن خارجی باشد که در این صورت، اثر تربیتی رزق در بعد اجتماعی به شمار می رود. (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۷۴ج:ص ۲۷)

استفاده از رزق اگر همراه با اعتقاد به رزاقیت خداوند و راضی بودن به مقدر بودن رزق همراه باشد، می تواند عامل بازدارنده فرد از جرم و جنایات باشد و در نتیجه، منجر به تعالی فکری و روحی در تربیت شود. خداوند در آیاتی از قرآن می فرماید: ((... کَلُوا وَ اشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَ لَا تَعْتُوا فِی الْاَرْضِ مُمْسِدِینَ ... از روزی های الهی بخورید و بیاشامید و در زمین فساد نکنید.)) (البقره، ۶۰)

در این آیه، اگرچه رزق الهی حلال است، اما بیانگر این نکته است که قوم بنی اسرائیل نسبت به رزق خود حریص شدند و راضی نبودند و در واقع، خداوند به انسان هشدار می دهد که رزق حلال همراه با راضی بودن به آن، طغیان در پی ندارد و آثار تربیتی آن، دوری از ناهنجاری ها، تجاوز به حقوق دیگری و آشوب است. (دهقانی، روشن؛ هادوی، اصغر، نشریه پژوهشنامه معارف قرآنی: بهار ۱۳۹۵ _ شماره ۲۴، ص ۹۵)

نتیجه‌گیری:

تأثیر غذا در ساخته شدن شخصیت انسان، حتی در دوران قبل از تولد او در این دنیا، امری حتمی و غیر قابل انکار است که در طول دوران زندگی او هم باید مورد توجه باشد. به همین علت است که یک شخص مسلمان برای داشتن نسل مؤمن و مسلمان باید تا حد امکان از خوردن غذاهای حرام و شبه‌هناک پرهیز کند؛ بنابراین هر اندازه که غذاهای موجود بر سفره یک خانواده مسلمان ساده و کم باشد، حلال و پاک بودن آنها در ساخته شدن شخصیت مسلمانی فرزندان کفایت خواهد کرد. چراکه غذاهای حلال زمینه را برای رشد فضیلت‌های اخلاقی و صفات پسندیده فراهم میکند. همان طور که در روایت‌های بسیاری از ائمه اطهار علیهم السلام تأکید شده است که غذایی که مادر در دوران بارداری و یا شیردهی میخورد علاوه بر آثاری که بر جسم و ظاهر فرزند او میگذارد، تأثیراتی هم بر اخلاق و صفات هم دارد. اثر رزق حلال و حرام بر ابعاد شخصیتی و تربیتی فرزند غیرقابل انکار است. از نظر خداوند متعال عمل انسان و غذایش با هم قرین هستند. اگر والدین این مسئله مهم را رعایت کنند، مطمئن باشند که فرزند آن‌ها در آینده، فردی بی نظیر خواهد شد. در مقابل، غذای ناپاک، باطن و سرشت آدمی را آلوده می‌کند و اندیشه و طرز فکر او را دگرگون می‌سازد و او را به ورطه هلاکت می‌افکند. می‌توان نتیجه گرفت لقمه حلال و حرام بر شخصیت انسان مؤثر است به صورتی که لقمه حلال و حرام می‌تواند بر ابعاد شخصیتی انسان تأثیر گذاشته و مسیر تکامل و رشد آن را در جهت تکامل قرار داده وی را دچار اختلال کند و این تأثیر در بعد معنوی شخصیت افراد که زیر بنای ابعاد دیگر است محسوس تر و قابل بررسی دقیق تر از دیدگاه آیات و روایات است.

فهرست منابع

- ۱) قرآن کریم . (۱۴۱۵ ق .). ترجمه محمد مهدی فولادوند. تهران : دارالقرآن الکریم.
- ۲) ابن فارس ، احمد. (۱۴۰۴ ق .). معجم مقاییس اللغة. قم : مکتب الاعلام الإسلامی.
- ۳) ابن منظور، محمد بن مکرم . (۱۴۰۴ ق .). لسان العرب . بیروت : دار صادر.
- ۴) ابراس، آلن. (۱۳۸۶ ش). روان شناسی شخصیت(نظریه ها و فرآیند ها)، ترجمه سیاوش جمال فر، تهران، روان چاپ پنجم.
- ۵) باقری، خسرو. (۱۳۸۹). درآمدی بر فلسفه تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران . تهران :انتشارات علمی و فرهنگی.
- ۶) بیات ، غلامرضا. (۱۳۸۵). اسلام در مبارزه بنیادین با فقر. تهران : انتشارات بدر.
- ۷) جرجانی، علین محمد. (۱۴۰۸ ق .). التعریفات . بیروت - لبنان : دارالکتب العلمیه.
- ۸) جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۳۷۶). الصحاح . بیروت : دارالعلم للملایین.
- ۹) پژوهشنامه معارف قرآنی بهار ۱۳۹۵ - شماره ۲۴، صفحه ۱۰۲
- ۱۰) دلشاد تهرانی، مصطفی. (۱۳۷۶). سیری در تربیت اسلامی. تهران : مؤسسه نشر و پژوهش های مرکز.
- ۱۱) دهخدا، علیاکبر. (۱۳۵۲). لغت نامه دهخدا. تهران : انتشارات دانشگاه تهران.
- ۱۲) دستغیب، سید عبدالحسین. (۱۳۹۴ ش). قلب سلیم، جلد ۲، قم، دارالکتاب، چاپ نوزدهم.
- ۱۳) راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ ق .). مفردات ألفاظ القرآن . بیروت : دارالقلم.
- ۱۴) رشیدپور، مجید. (۱۳۷۸). تربیت کودک از دیدگاه اسلام . تهران : انجمن اولیاء و مربیان جمهوری اسلامی ایران.
- ۱۵) سیف ، علی اکبر. (۱۳۸۷). روانشناسی پرورشی نوین . تهران : دوران.
- ۱۶) شریعتمداری ، علی . (۱۳۷۴). اصول و فلسفه تعلیم و تربیت . تهران : مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- ۱۷) طباطبائی، سید محمدحسین . (۱۴۱۷ ق .). المیزان فی تفسیر القرآن . قم : انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه.
- ۱۸) طبرسی، فضل بن حسن . (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن . تهران : انتشارات ناصر خسرو.
- ۱۹) فخر رازی، محمد. (۱۴۱۵ ق .). التفسیر الکبیر. بیروت : دارالفکر.

- ۲۰) فراهانیفرد، سعید. (۱۳۷۸). نگاهی به فقر و فقرزدایی از دیدگاه اسلام. تهران: مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر.
- ۲۱) فیتز پتریک، تونی. نظریه رفاه (سیاست اجتماعی چیست؟). ترجمه هرمز همایون پور. تهران: گام نو.
- ۲۲) فیروزآبادی، محمدبن یعقوب. (۱۴۱۵ ق.). قاموس المحيط. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ۲۳) پژوهشنامه معارف قرآنی بهار ۱۳۹۵ - شماره ۲۴ صفحه ۱۰۳
- ۲۴) کانت، ایمانوئل. (۱۳۷۴). تعلم و تربیت و مراحل آن. ترجمه غلامحسین شکوهی. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- ۲۵) کلباسی حائری، محمد. (۱۳۸۹). السعة و الرزق. بیروت: مؤسسه الوفاء.
- ۲۶) کهندل، معصومه. (۱۳۸۸). بررسی همبستگی رزق و پارسایی در آیات و روایات.
- ۲۷) مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ ق.). بحار الأنوار. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- ۲۸) محمودیان، حسین. (۱۳۸۹). بررسی اثر کسب درآمد حلال بر تربیت. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی تهران. دانشکده روانشناسی و علوم اجتماعی گروه علوم تربیتی.
- ۲۹) مطهری، مرتضی. (۱۳۷۱). تعلیم و تربیت در اسلام. قم: صدرا.
- ۳۰) مظاهری، حسین. (۱۳۶۴ ش). تربیت فرزند از نظر اسلام، انتشارات ام ابیها.
- ۳۱) مظفر، محمدرضا. (۱۳۸۰). عقاید الإمامیه. ترجمه علیرضا مسجدجامعی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ۳۲) میرزا خسروانی، علیرضا. (۱۳۹۰ ق.). تفسیر خسروی. تهران: انتشارات اسلامی.